

Omvärlds- och framtidsspaning

TILLHÖRANDE ÖVERSIKTLIG PLANERING

Växjö Översiktsplaneutredningar
PLANERINGSKONTORET 2018-04-05

Översiktsplaneringen bör grundas bland annat på en analys av såväl samhällsutvecklingen i stort som av det som händer inom och i direkt närhet till vårt eget territorium. Vilka förhållanden, skeenden och tendenser påverkar eller kan komma att påverka oss? Vart är framtiden på väg? Vilka möjligheter ser vi och vilka problem kan vi behöva tackla? Vad är särskilt relevant för översiktsplaneringen och det långsiktiga stadsbyggandet?

Dessa och liknande frågor försöker vi ge svar på i denna omvärlds- och framtidsspaning. Vi har bland annat utgått från kommunens omvärldsanalys från 2017, men valt att inte strikt hålla oss till dess fem megatrender: globalisering, individualisering, demografisk utveckling, digitalisering och klimatförändring.

De omvärldsfaktorer och trender som spelar störst roll för samhällsplaneringen i Växjö/Alvesta-regionen under perioden fram mot seklets mitt bedöms vara:

1. Hotande klimatförändring

Den globala uppvärmningen orsakad av människans utsläpp av främst koldioxid är vår tids största utmaning. Den innebär två parallella förhållningssätt:

- *Minska klimatpåverkan*

Vi måste på några få decennier minska utsläppen drastiskt och i stort sett uppnå nollutsläpp före seklets mitt om konsekvenserna inte ska bli katastrofala. Detta betyder i sin tur att:

- Vi måste skapa ett energisystem till 100 % baserat på icke-fossila och förnybara energikällor. (Enligt beräkningar av Energikontor Sydost är detta relativt enkelt att uppnå när det gäller försörjning med el och värme/kyla.)
- Vi måste utveckla ett fossilbränslefritt transportsystem.
- Konkurrensen om våra naturresurser ökar. Skogens betydelse som råvaru- och energikälla ökar samtidigt som den biologiska mångfalden behöver stärkas och natur- och kulturlandskapets kvaliteter är avgörande för regionens attraktivitet som bostadsort och för turism.

- *Klimatanpassning*

Vi måste förbereda oss på vad ett förändrat klimat kan komma att medföra, med mer extrema väder, torka, havsnivåhöjning, med mera. Detta innebär bland annat att:

- Undvika att bygga på platser där risken för klimatrelaterade naturolyckor – i vår region främst översvämningar – är betydande.
- Förhindra allvarliga konsekvenser av extrema väder, vilket i sin tur bland annat innebär att bygga anläggningar som kan ta hand om höga dagvattenflöden och minimera risken för översvämningar i redan byggda områden, och se till att infrastrukturen för transporter och teknisk försörjning klarar sådana påfrestningar.
- Ha beredskap för att ta emot och integrera klimatmigranter. Då de nordiska länderna bedöms klara den befarade klimatförändringen relativt bra kan många s.k. klimatflyktingar komma att söka sig hit, men även relativt välbeställda syd- och mellaneuropéer som inte direkt flyr men vill bo i ett behagligare klimat.

2. Från globalisering till polarisering och regionalisering?

Globaliseringen innebär att länder, regioner, lokalsamhällen och människor knyts närmare varandra. Rörligheten ökar och avstånden minskar. I stora delar av tredje världen har fattigdomen minskat och en köpstark medelklass vuxit fram. Samtidigt har också konkurrensen om kapital, kompetens, marknader samt råvaror och andra naturresurser hårdnat och lett till våldsamma konflikter med stora flyktingströmmar som följd. Den ekonomiska och politiska makten förskjuts också sakta från den gamla världens maktcentrum i Nordamerika och Europa till framför allt Sydostasien och Kina. Men också Indien och delar av Latinamerika och Afrika har en snabb utvecklingstakt.

Mycket talar för att vi långsiktig går från en av Västvärlden med USA i spetsen dominerad värld, till en värld med flera mer eller mindre jämbördiga maktcentra. Det är inte givet att den utvecklingen går smärtfritt. Vi ser idag tendenser till ökad nationalism, protektionism, handelskrig, militär upprustning och starka spänningar mellan de gamla och de uppstickande stormakterna. Men också försök till att öka integrationen och samarbetet mellan länder och regioner i världen. Ett exempel på det senare är Kinas s.k. Belt and Road Initiative (BRI) eller de nya sidenvägarna som innebär biljoninvesteringar i modern transportinfrastruktur över den Euroasiatiska kontinenten, med kopplingar även till Afrika.

Den här beskrivna utvecklingen ställer oss inför följande viktiga utmaningar inom den strategiska samhällsplaneringen:

- *Attraktivt för företag*
Attraktivitet blir allt viktigare för att locka och behålla företag och människor. Attraktiviteten hos en plats, ort eller kommun beror bland annat på dess utbud av bostäder, service, kultur, utbildning, fritidsaktiviteter och arbetskraft. Natur- och kulturlandskapet i regionen har också stor betydelse för attraktiviteten. Det är således viktigt att:
 - Kunna erbjuda framtidens företags- och boendemiljöer.
 - Tillhandahålla ett attraktivt och varierat utbud av bostäder.
 - Skapa förutsättningar för ett stort utbud av service, kultur, fritidsaktiviteter, etc.
 - Värna och tillvarata värdefulla natur- och kulturmiljöer.
- *Transportinfrastruktur och kommunikationer av hög kvalitet*
Alvesta som nod i järnvägsnätet har mycket stor betydelse för Växjö/Alvesta-regionens utveckling. Flera utredningar¹ har konstaterat att transportinfrastrukturen i sydöstra Sverige har brister och att tillgängligheten framför allt i östvästlig riktning behöver förbättras. Det är således viktigt att:
 - Vidareutveckla Alvesta som transportnod och logistiskt centrum.
 - Förbättra transportinfrastrukturen och förbindelserna med östersjöstäderna och Göteborg
- *Ett robust samhälle*
I en osäkrare värld blir det viktigare att nationellt och regionalt bättre klara påfrestningar av olika slag. Bland annat blir en högre grad av självförsörjning framför allt med livsmedel viktigt, vilket är angeläget även med hänsyn till klimathotet. Detta innebär att det bland annat blir viktigt att:
 - Värna jordbruksmarken.
 - Stärka transportsystemens och de tekniska försörjningssystemens driftssäkerhet
 - Säkra tillgång till reservvattentäkter

¹ Bland andra den s.k. OECD-rapporten: *OECD Territorial Reviews, Småland-Blekinge, Sverige 2012*. Svensk utgåva: Regionförbundet södra Småland.

3. Växande städer, fler äldre, ökande klyftor...

Enligt SCB² kommer Sveriges befolkning att vara cirka 12,4 miljoner 2050, en ökning med drygt 22 % från idag. Med samma utvecklingstakt skulle Växjö och Alvesta öka från 111 000 invånare 2017 till 135 000 år 2050, i genomsnitt ca 740 per år. Ökningen bedöms för riket vara som störst i början av perioden med över 100 000 per år för att minska till hälften vid seklets mitt. En så långsiktig prognos är emellertid alltid mycket osäker, särskilt svårt är att prognosticera in- och utvandring.

Följande demografiska och socioekonomiska trender bedöms vara särskilt betydelsefulla för samhällsbyggande och fysisk planering:

- *Stadstillväxt och risk för stagnerande småorter.*

Den stora urbaniseringsvågen från landsbygden och glesbygden till städerna är till största delen avslutad. Landsbygdsbefolkningen minskar inte, men fortfarande växer städerna mest, särskilt storstadsregionerna och universitetsstäderna. Den långsiktiga trenden i Växjö/Alvestaregionen har varit att Växjö stad växt stadigt och kraftigt (42% 1990–2016), medan Alvesta tätort haft en svagare ökning (12%) och de mindre tätorterna en stagnerande eller minskande befolkning, särskilt i åldersgruppen 20–30 år. De senare årens tillväxt i flera av dessa orter har berott på invandring. Om invandringen minskar är risken stor att de mindre orterna återigen stagnerar befolkningsmässigt. I dessa orter är dessutom marknadsvärdet på villor lågt, vilket gör att få vågar bygga nytt eftersom bankerna ofta inte ställer upp med lån. För samhällsbyggande och fysisk planering betyder detta:

 - Det behövs en strategi för att möta ett fortsatt högt tillväxttryck på Växjö stad.
 - Flertalet mindre tätorter behöver särskilda satsningar för att befolkning inte ska minska.
- *Hög invandring – men kanske successivt minskande*

De senaste årens mycket höga invandring bedöms av SCB ha nått sin topp, men ändå vara relativt hög under 2020-talet, för att sedan sjunka kraftigt. Migrationen är dock ytterst svårbedömd. Den hänger starkt ihop både med den ekonomiska och geopolitiska utvecklingen i världen och med klimatförändringen (se ovan). För samhällsbyggande och fysisk planering betyder detta:

 - På kort sikt behövs fler prisvärda bostäder som kan hysa framförallt den stora mängd nyanlända som redan kommit hit, och som idag bor i tillfälliga boenden.
 - På längre sikt bör kommunerna ha markberedskap för att snabbt kunna ta emot större mängder asylsökanden och erbjuda dem tillfälliga boenden av godtagbar standard.
- *Ökad andel äldre*

Att andelen äldre ökar innebär att färre behöver försörja fler. Antalet 80+-åringar i Sverige fördubblas till 2050 medan befolkningen i stort endast ökar med mellan en femtedel och en fjärdedel, enligt SCB. För samhällsbyggandet och den långsiktiga planeringen medför detta:

 - Ett successivt ökande behov av olika typer av äldre- och trygghetsboenden
 - Att det fortsatt blir angeläget att främja god tillgänglighet i och till bostäder, lokaler, offentliga platser och grönområden.

² Sveriges framtida befolkning 2016–2060, Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden BE 18 SM 1601, SCB april 2016

- *Ökade klasskillnader och segregation*

Sverige är ett välmående land. En stor del av invånarna i Sverige har hög levnadsstandard. Under senare decennier har emellertid de socioekonomiska skillnaderna ökat, både mellan befolkningsgrupper och stadsområden. Många av miljonprogrammets områden är extremt invandrantäta, har låg genomsnittsinkomst, hög arbetslöshet, höga ohälsotal och hög kriminalitet. Araby i Växjö har av polisen klassats som ett av Sveriges mest socialt utsatta områden. Segregerade områden med denna typ av problem – om än i mindre grad – finns även i Alvesta och i flera av de mindre tätorterna. Bristen på integration av invandrade och de ökande sociala klyftorna tenderar att leda till ökad främlingsfientlighet och konflikter mellan olika grupper. Samtidigt finns mottrender som tyder på allt positivare attityder till invandring i breda folkgrupper. Att minska segregationen måste ha hög prioritet. Exempel på sådana åtgärder inom samhällsbyggande och fysisk planering är att:

- Öka blandningen av bostadstyper (lägenhetsstorlekar och upplåtelseformer) i alla stadsdelar.
- Förtäta de invandringstäta områdena med arbetsplatser snarare än med bostäder.
- Skapa lokaler och platser som uppmuntrar till samvaro och möten.

4. Digitalisering, automatisering, robotisering

Den allt snabbare och billigare informations- och kommunikationsteknologin (IKT) präglar snart sagt alla delar av samhället. Den har förändrat och kommer att fortsätta förändra såväl yrkeslivet som våra privata liv, beteenden och sociala relationer. IKT har haft och kommer att ha allt större betydelse för stads- och landsbygdsutvecklingen. Till de viktigaste utvecklingstrenderna som har bäring på samhällsbyggande och fysisk planering hör:

- *Ett förändrat transportsystem*

Den digitala tekniken och nödvändigheten av att övergå till ett fossilbränslefritt transportsystem verkar mot ett smartare och effektivare transportsystem. Tre samverkande utvecklingsriktningar kan urskiljas:

- Självkörande fordon, som bland annat möjliggör samordnade fordonståg på landsväg och ger större möjligheter till efterfrågestyrd kollektivtrafik.
- Elfordon (elbilar och elcyklar) och elektrifierade vägar.
- Nya typer av transporttjänster, såsom appar för beställning och betalning av taxiresor och samåkningsresor. Ett lokalt exempel är Mobilsamåkning i Berg och Tolg.

- *Nya och billigare sätt att bygga*

Byggindustrin står – liksom de flesta branscher – sannolikt inför stora förändringar, som kan leda till betydligt sänkta produktionskostnader, men också påverka byggnadernas form och karaktär och därmed stads- och landskapsbild:

- Additiv byggteknik (stora "3D-skrivare") på byggplatsen.
- Industriellt byggande i automatiserade byggfabriker. Även här kan additiv teknik slå igenom.
- Andra material. Framför allt handlar det här om att trä till stor del ersätter betong, men även att såväl tak som väggar och fönster kan förses med solceller, så att husen blir betydande elproducenter och delar i ett s.k. smart elnät.

- *Ökad E-handel*

E-handeln har under de senaste åren ökat kraftigt. En relativt säker förutsägelse är att den kommer vinna mer och mer mark från detaljhandeln. Det talas om att vi snart når "peak butik", det vill säga att ökningen av fysiska butiker stannar av och att de så småningom kanske blir färre. Detta kan i sin tur leda till:

- Varutransporterna ändrar karaktär. Mer hemkörning direkt från fabrik/lager. Fler och större uthämningsställen. På sikt kanske hemkörning med förarlösa fordon, inklusive flygande "drönare".
- Minskning eller t.o.m. nedläggning externhandel. En sådan tendens finns redan i USA³.
- Ändrat innehåll i stadskärnan och i stadsdelscentra.

- *Robotiserad produktion av varor och tjänster*

Inte bara industrin utan också tjänstesektorn förväntas genomgå omfattande robotisering och automatisering framöver, till stor del baserad på s.k. artificiell intelligens. Forskare har räknat ut att upp emot 50 % av dagens arbetstillfällen kommer att försvinna till seklets mitt⁴. En sådan utveckling innebär givetvis en risk för hög arbetslöshet med ökad ohälsa, men ger också utrymme för mer fritid för alla och med rätt förutsättningar kan andra typer av arbeten

³ <http://www.businessinsider.com/dying-shopping-malls-are-wreaking-havoc-on-suburban-america-2017-2?r=US&IR=T&IR=T>

⁴ Stiftelsen för strategisk forskning, *Vartannat jobb automatiseras inom 20 år – utmaningar för Sverige*, 2014

växa fram. Med ökad automatisering torde också incitamenten att flytta produktion till låglöneländer minska. Tänkbara konsekvenser för samhällsbyggande och fysisk planering:

- Arbetsplatser med få arbetande – annan utformning av verksamhetsområden.
- Behov av nya typer av lokaler.

- *Distansarbete och distansutbildning*

Digitaliseringen och allt snabbare bredband gör att många arbetsuppgifter kan utföras nästan var som helst, bara det finns uppkoppling till internet. Möten kan hållas med deltagare från hela världen utan att de behöver lämna sin hemort eller ens sin bostad. Distansundervisning i olika former växer också. Detta kan i sin tur innebära:

- Förändrat resandemönster. Minskat behov av dagligt resande, samtidigt som längre restider kan accepteras de dagar man reser. Att åka kollektivt blir mer attraktivt om man kan arbeta under resan.
- Färre studenter som bor på studieorten.

5. Individualisering och fragmentisering

Värderingsförskjutningar och livsstilsförändringar inom breda befolkningsgrupper spelar stor roll för samhällsutvecklingen, särskilt på längre sikt. Globaliseringen och urbaniseringen av våra samhällen i kombination med den genomgripande IKT-revolutionen har inneburit att idéer, kunskap och livsstilstrender får allt snabbare spridning. Variationen i värderingsmönster mellan grupper och individer ökar.

Den dominerande livsmönster- och värderingstrenden verkar idag vara att vi går från det trygga, säkra, konforma och mer förutsägbara i tillvaron, till en mer individualiserad livsstil, med större krav på valfrihet, jakt på upplevelser och utmaningar, och konsumtion för den egna tillfredsställelsen. Exempelvis får bostaden och bostadens läge ökad betydelse. Kopplad till den hotande klimatförändringen och andra miljöproblem finns också en motsatt trend med önskan om ett hållbart levnadssätt med lugnare tempo, mindre konsumtion, möjligheter till egen odling etc.

Parallellt har samhällets institutioners, folkrörelsernas och politikens sammanhållande kraft inte längre samma genomslag som för tidigare generationer. Detta leder i sin tur att "det sociala kittet" försvagas, den ömsesidighet och solidaritet som varje samhällsbygge vilar på och som har varit grunden för den moderna nationalstatens framväxt. Vi ser en social fragmentisering där man snarare identifierar sig med sin grupp än med samhället i stort.

För samhällsbyggande och fysisk planering betyder dessa trender bland annat:

- Boendemiljöns och bostadsortens attraktivitet är viktig. Hit hör inte bara läget och den omgivande utemiljön, utan också utbudet av skolor, handel, kultur och nöje. Det behövs god offentlig service såväl i stad som i mindre orter och på landsbygd.
- Det fria skolvalet och skapar nya rörelsemönster och transportbehov.
- Grönytor och offentliga platser bör i högre grad vara mångfunktionella, så att olika livsstilar kan få plats och mötas.
- Efterfrågan på mark för odling i och nära staden och tätorterna ökar.
- Delvis nya former av boende – t.ex. kollektivboende och andra typer av gemenskapsboenden – efterfrågas, ofta med tydliga önskemål om plats eller på platsens kvaliteter.
- Privata markägare tar i allt högre utsträckning initiativen till nya byggprojekt och utbyggnadsområden, på platser som inte alltid finns med i kommunens långsiktiga planer.

6. Cirkulär ekonomi och delandeekonomi

Som en följd av den ökande insikten att jordens tillgångar utarmas i allt snabbare takt har kraven på att vi måste ställa om till en mer cirkulär ekonomi tagit fart. Kännetecknande för en cirkulär ekonomi är⁵:

- Olika verksamheter integreras med varandra för att dra nytta av varandras restprodukter och restenergi.
- Flera produktionsprocesser kombineras i samma värdekedja, olika produktionsprocesser tar tillvara varandras restmaterial.
- Drivs av förnybar energi och bygger på cirkulära tillgångar som biobaserade, förnybara och återvinningsbara material.
- Tjänster och funktioner (leasing) istället för produkter.
- Grönare och effektivare produkter (ekodesign).
- Förlänger livscykeln genom reparation, uppgradering och återförsäljning.
- Möjliggör gemensamt brukande och ägande av produkter så att de utnyttjas i högre grad.

Delandeekonomi kan ses som en del av den cirkulära ekonomin, och rymmer allt från idealistiska och småskaliga gör-det-själv-kollektiv till kommersiella sajter som annonsmarknaden Blocket och Airbnb. Tillgång och samarbete blir viktigare än ägande och konsumtion. Tre huvudformer kan urskiljas⁶:

- Produkt-tjänstesystem. Konsumenten betalar för att använda en produkt utan att äga den. Det kan exempelvis gälla bilar, cyklar, leksaker, mode.
- Marknader för återdistribution. Sälj- eller bytessajter som skapar marknader för begagnade saker.
- Samarbetande livsstilar. Människor hittar varandra för att dela: inte bara saker utan också immateriella tillgångar som tid, kunskaper, pengar och utrymme (till exempel för odling).

Den cirkulära ekonomin kan för samhällsbyggande och fysisk planering medföra:

- Nya krav på verksamhetsområdets utformning
- Nya former av mötesplatser, såsom Grannverkstäder:
 - Grannverkstäder är föreningsdrivna aktivitetshus med tillhörande platsbildningar som fylls med innehåll utefter medborgarnas önskemål och behov. I Grannverkstäderna gör man det själv – tillsammans med andra. Det behövs verkligen faciliteter som skapar positiv social friktion. Grannverkstaden bygger på samma idé som bibliotek, fast med mer liv i. I Grannverkstadens lokaler och närmaste omgivning kan olika människor mötas och lära av varandra, oavsett ålderskillnader och kulturell bakgrund.⁷
- Andra typer av platser för återvinning och återbruk och andra krav på deras lokalisering.

⁵ Naturvårdsverket, <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationellt/EUs-miljooarbete/Cirkular-ekonomi/#>

⁶ Rachel Botsman, *What's mine is yours – how collaborative consumption is changing the way we live*, 2010. Se även Delandeekonomi är den nya trenden, Sveriges Natur nr 3/2014 (<http://www.sverigesnatur.org/aktuellt/delad-gladje/>)

⁷ <https://hallbarstad.se/urbio/grannverkstan-ingjuter-hembygds-feeling/>

7. Investeringar och satsningar i närområdet

Större investeringar i ny infrastruktur och andra satsningar som planeras eller diskuteras i regionen eller dess närområde och som kan komma att påverka utvecklingen och den fysiska planeringen i Växjö och Alvesta kommuner är framför allt:

- Höghastighetsbanan
- Fast förbindelse över Fehmarn bält
- Åsnens nationalpark

Slutsatser: De viktigaste framtidsutmaningarna för Växjö/Alvesta-regionen

Det är svårt att se någon entydig utvecklingsriktning. Många av de trender vi kan skönja drar åt olika håll. Detta ställer krav på flexibilitet och beredskap för olika framtider. Även om vi ovan har koncentrerat oss på de omvärldsfaktorer och tendenser som vi bedömer är mest relevanta för samhällsbyggandet har de olika styrka i förhållande till den fysiska översiktsplaneringen. De sex viktigaste strategiska utmaningarna för den översiktliga planeringen i Växjö/Alvesta-regionen är:

1. Att främja ett fossilbränslefritt transportsystem där en stor del av dagens biltrafik ersätts med gång-, cykel- och kollektivtrafik och som skapar god tillgänglighet för alla åldrar och grupper, i en region med stor landsbygd och stort bilberoende.
2. Att stärka Växjö stad och Alvesta tätort som en attraktiv, samverkande och sammankopplad regional utvecklingsmotor med goda förbindelser med andra regionala centra, och samtidigt stärka landsbygdens och övriga tätorters attraktivitet.
3. Att skapa bebyggelseområden och offentliga miljöer som är inkluderande, främjar möten och motverkar segregation och andra klyftor mellan befolkningsgrupper.
4. Att skapa en stadsbygd som är tät och blandad (för att bland annat främja korta avstånd, kollektivtrafik, trygghet och integration), samtidigt som där finns gott om gröna miljöer (för att ge plats för människors rekreation och friluftsliv, värna och stärka ekosystemtjänster och biologisk mångfald, kunna ta emot extrema dagvattenflöden, fungera temperaturutjämnande, m.m.)
5. Att ha långsiktig beredskap för en fortsatt hög och kanske accelererande befolkningstillväxt med stor invandring, och samtidigt kunna åstadkomma en god stads- och landsbygdsutveckling om tillväxten blir betydligt svagare.
6. Att ta tillvara och utveckla landskapets värden och tillgångar på ett sätt som främjar en attraktiv och levande landsbygd, med stor biologisk mångfald, väl fungerande ekosystem och ett livskraftigt jord- och skogsbruk.